

Kadim Anlatılardan Romana Tevarüs Eden Bir Kadın Kahraman: Züleyha

Selim Ümütlü*

Öz

Reddedilen kadın motifi, tarih boyunca birçok kültürün anlatılarında farklı bağlamlarda yer almıştır. İnsanlığın ortak muhayyilesinde yer alan bu motif, evrensel bir hüviyete sahip olması hasebiyle kutsal kitaplara da konu olmuştur. Tevrat'ta şehvet düşkünü bir kadın olarak anılan, *Kur'an*'da ise suçunu itiraf ettiği hâlde akıbetinden söz edilmeyen Potifar'ın/Azîz'in karısı, namıdiğer Züleyha, müfessirlerin ve anlatıcıların elinde etkin bir âşık kimliği kazanmıştır. Züleyha'nın aşkı, yüzyıllar boyunca mesnevi şairlerinin rağbet ettiği bir konu olmuş, 2000 sonrası Türk edebiyatında ise bu aşk yeni bir boyut kazanarak edebî anlatılardaki varlığını korumuştur. Benzerlerine farklı kültürlerin kadim anlatılarında rastlansa da çok yönlü ve tövbekar bir kadın olarak Züleyha, İslam coğrafyasında ortaya çıkan bir kahramandır. Bu makalede çeşitli kültürlerle ait Antik Çağ anlatılarında yer alan reddedilen kadın motifi incelenecek, ardından Potifar'ın/Azîz'in karısının dinî literatürdeki yeri tahlil edilecek, sonrasında mesnevilerden günümüz romanına uzanan süreçte Züleyha'nın edebî anlatılarda yaşadığı dönüşüm incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Züleyha, kutsal kitaplar, Yûsuf Kıssası, roman

A Heroine who Moved from Ancient Narratives to Novel: Zuleika

Abstract

The spurned woman motif has appeared in the narratives of several cultures in different contexts throughout history. This motif which takes place in common imagination of mankind has also become a subject of sacred books because of its universal identity. Potiphar's/Azîz's wife, also known as Zuleika, is mentioned as a lustful women in Torah. In the Qur'anic narrative, she confesses her guilt and disappears at this point. She has transformed into an influential lover by favour of mufassirs and storytellers. Mathnawi poets were interested in Zuleika's love throughout centuries. This love has maintained its existence in literary narratives by having a new dimension in Turkish literature after 2000. Although we encounter some heroines like Zuleika in ancient narratives, she arises in Islamic geography as a multifaceted and repentant woman. In this article, firstly we will examine spurned woman motif which takes part in ancient narratives of various cultures, after then we will analyze Potiphar's/Azîz's wife who appears in religious literature, subsequently we will examine Zuleika's transformation in literary narratives which span from mathnawi to novel.

Key words: Zuleika, holy books, Joseph Story, novel

* Öğretmen, Mimar Sinan Anadolu Lisesi, Çorum/Türkiye,
selimumutlu53@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8667-955X.

Giriş

Kutsal kitaplara konu olmasının yanında mesnevi şairlerinin, kıssahanların dilinden yüzyıllar boyunca düşmeyen Züleyha, kadim anlatılardan günümüze uzanan uzun bir edebî yolculuğun kahramanıdır. Züleyha'yı konu alan araştırmalarda daha çok onun klâsik şiirimizdeki yerine değinilmiş yahut bir mesnevi kahramanı olarak sahip olduğu özelliklere odaklanılmıştır. Konunun evrensel boyutu ve Züleyha'nın aşkı bağlamında oluşan kadim bir anlatı geleneğinin günümüze uzanan yönleri yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışmada Züleyha karakterinin kökleri, ortaya çıkışı ve gelenekten geleceğe giden süreçte anlatılarda yaşadığı dönüşüm incelenecektir. Bu çalışmanın amacı, farklı kültür ve inançlara ait anlatıların etkileşimini ispat etmek değil, iffet ve sadakat temelli evrensel bir motifin çeşitli anlatılardaki izini sürmektir. Bu nedenle uzun kıyaslamalardan ziyade kronolojik bir tahlil yapılmaya gayret edilecektir.

Antik Çağ Anlatılarında Züleyha'nın İzleri

Mısır, Yunan, Fars ve Hint kültürel çevrelerine ait Antik Çağ anlatılarında, kendisinden yaşça küçük, yakışıklı erkekten murat almak isteyen fakat reddedilen bir kadın olarak Züleyha'nın arketipini görmek mümkündür. Halk bilimci Stith Thompson bu motifi "Bir kadın, bir erkekten murat alma niyetini belli eder ve sonra onu, kendisini iğfal etme girişimiyle suçlar." şeklinde tanımlamış, motifin en erken ifadesinin Hristiyanlık öncesi ikinci milenyumda görüldüğünü ifade etmiştir (akt. Goldman, 1995, s. 31). Makalenin bu bölümünde, evrensel nitelik taşıyan bir motifin farklı kültürlerle ait Antik Çağ anlatılarındaki ifadelerine değinilecektir.

Anubis ve Bata'nın Hikâyesi

1860'ta keşfedilen bir Mısır papirüsünde Anubis ve Bata adlı iki kardeşin arasında geçen bir hikâye anlatılır.¹ Hikâyenin özeti şöyledir: Bir zamanlar büyüğü Anubis, küçüğü Bata olan iki kardeş bir çiftlikte mutlu bir yaşam sürmektedir. Anubis evli, Bata ise bekârdır. Ağabeyinin yanında adeta onun

¹ Anubis ve Bata'nın hikâyesini içeren papirüs hâlen British Museum'da muhafaza edilmektedir. 10183 numaralı bu papirüs, 1857'de Madam d'Orbiney'den satın alınarak müzeye kazandırıldığı için "d'Orbiney Papirüsü" olarak adlandırılmaktadır. Papirüs, ilk kez 1860'ta Londra'da yayımlanmıştır. Bkz. Papyrus D'orbiney (British Museum), The Hieroglyphic Transcription, Charles E. Moldenke, The Elsinore Press, 1900.

oğlu gibi yaşayan Bata, eşsiz bir çiftçidir. Gündüzleri sürü güder, odun toplar, akşam olduğunda elinde malzemelerle eve döner. Bir gün tarla sürerken ağabey, kardeşini tohum getirmek üzere eve gönderir. Bu sırada saçlarını örmekle meşgul olan yengesi, tohumları ambardan almasını söyler. Bata tohumları alıp evden ayrılmak üzereyken, yengesi, "Ne kadar da güçlüsün sen! " diye söze girerek ondan murat almak ister. Çok öfkelenen genç adam, "Bak, sen benim anam yerindesin, kocan da babam yerinde. Beni o büyüttü. Bu korkunç sözlerle ne demek istiyorsun? Bana bir daha böyle şeyler söyleme! Duymamış olayım." diyerek işine döner. Bunun üzerine yengesi, kendisini dayak yemiş gibi gösterir. Akşam eve dönen kocasına: "Genç kardeşin, tohum almaya geldiğinde beni aldatmak, muradını almak istedi. Dediklerimi dinlemedi. 'Senin anan yerinde değil miyim? Ağabeyin de baban yerinde değil mi?' dedim. O da korktu, sana bir şey demeyeyim diye beni dövdü." diyerek Bata'yı şikâyet eder. Ağabey, bu sözleri duyunca silahını bileyip kardeşini öldürmek üzere pusuya yatar. Sürüsünü ahıra getiren Bata, bir hayvandan durumu haber alınca kaçmaya başlar. Anubis de onu kovalar. Tanrı Râ, ikisi arasında timsahlarla dolu bir nehir yaratır. Ertesi sabah Bata, nehrin öte yakasından ağabeyine seslenerek yengesinin yaptıklarını anlatır. Anubis, kardeşinin suçsuz olduğunu anlayınca karısını öldürür. Tanrılar, Sedir Vadisi'nde yalnız yaşayan Bata'nın hâline acıyıp ona çok güzel bir kadın bahşederler. Ne var ki kadın Bata'ya ihanet edip Firavun ile evlenir. Kadının yönlendirmesiyle Firavun'un askerleri Bata'nın yaşadığı sedir ağacını keserler, Böylece Bata'nın kalbi kaybolur. Durumu öğrenen Anubis, kardeşinin kalbini bularak onu yeniden yaşama döndürür. Bata, kutsal boğaya dönüşerek ağabeyiyle beraber Firavun'un sarayına gider. Burada Firavun'un karısının telkinleriyle boğa kesilir, sıçrayan iki damla kandan iki *perse*² biter. Kadın, perseaları da söktürür fakat işçiler çalışırken bir talaş fırlayıp kraliçenin ağzına girer. Bir zaman sonra kraliçe hamile kalır ve bir oğlan doğurur. Yıllar sonra Firavun ölünce bu oğlan -yani Bata-ülkenin yeni Firavun'u olur. Bata, başından geçenleri herkesin huzurunda anlatarak karısından davacı olur. Herkes ona hak verir. Bata otuz yıl boyunca Mısır'a hükmeder. O ölünce de yerine ağabeyi geçer (Settârî, 2014, ss. 37-44).

Reddedilen kadın motifinin bilinen en eski örneği olan Anubis ve Bata'nın hikâyesi, "İki Kardeşin Hikâyesi" olarak da bilinir. Amarna Çağı'na³

² Adını Yunan mitoloji kahramanı Perseus'tan aldığı varsayılan "Persea", Antik Mısırlılarca kutsal kabul edilen bir ağaçtır. Bkz. Schroeder, 1977, ss. 59.

³ Mısır tarihinde, kral IV. Amenofis başkenti el-Amarna bölgesine taşıdığı için onun yönetiminde olduğu MÖ 1353-1336 yılları "Amarna Çağı" olarak adlandırılır. Bu kral, Amon dinini terk ederek yerine katı bir tek tanrıcılığı esas alan Aton dinini ihdas etmiş ve Amenofis (Amon bağışlayıcıdır.) adını bırakarak Akheneton (Aton'u memnun eden) adını almıştır. Bkz. Hornung, 2004, ss. 105-111.

ait olduğu düşünölen bu hikâye, ilk keşfedildiği yıllarda, kutsal kitaplardaki Yûsuf Kıssası'na benzerliğiyle büyük heyecan uyandırmıştır. Donald Redford, kendisinden yaşça büyük kadının aşkını reddeden yakışıklı genci merkeze alan hikâyelerin Antik Çağ edebiyatında popüler ve yaygın olduğunu ifade eder (Redford, 1970, s. 91). Antik Mısır hiyeroglifleriyle ilgili önemli eserlere imza atan Wallis Budge ise *d'Orbiney Papirüsü*'nden önceki papirüslerde de buna benzer hikâyelerin bulunduğuna dikkat çekerek şehvetperest kadın tipinin bütün ölkelerin ve çağların kurgusal anlatılarında görölebilen yaygın bir unsur olduğunu dile getirir (Budge, 2013, s. 20). Hayvanların konuşması, beden değıştirme, ölüp yeniden dirilme gibi o dönemin Mısırlıların hayal gücüne hitap eden olağanüstölükleri barındıran bu hikâye, ders verici olmaktan ziyade eğlendirici bir içeriğe sahiptir.

Bellorofon ve Hippolütos Anlatıları

Anubis ve Bata hikâyesinde geçen bahis konusu motifin bir benzerine *İlyada Destanı*'nda yer alan Bellerofon efsanesinde rastlanır.⁴ Bazı araştırmacılar, *İki Kardeş Hikâyesi*'nin bu efsane üzerinde etkili olduğu görüşündedir (Goldman, 1995, s. 36). Destana göre Troyalılar ile Akhalar arasındaki savaşta karşı karşıya gelen Yunanistanlı Diomedes ile Anadolu lu Glaukos mücadeleye başlamadan önce birbirlerine soylarını sorarlar. Bunun üzerine Glaukos, atası Bellerofon'un hikâyesini anlatır. Bellerofon, tanrıların kendisine güzellik bağışladığı bir kahramandır. Kral Proitos'un karısı Anteina onun aşkıyla yanıp tutuşur. Karşılık göremeyince de kendisine zorla sahip olmak istediğı gerekçesiyle onu krala şikâyet eder. Kral her ne kadar öfkelenirse de ona karşı yüreğinde bir saygı beslemektedir. Bu yüzden onu, eline ölümcül işaretlerin olduğu levhalar vererek kayınbabası olan Lykia kralına gönderir. Lykia kralı onu saygıyla karşılar ve dokuz gün boyunca güzel bir şekilde ağırlar. Onuncu gün damadından getirdiğı işaretleri okuyunca ondan ilk olarak efsanevi canavar Khimaira'yı öldürmesini ister. Başarılı olunca da Solymolarla savaşmaya gönderir. Bellerofon, bu mücadeleden de galip ayrılır. Kral bu kez Lykia'nın en seçkin yiğitlerini pusu için gönderir fakat Bellerofon onların hepsini öldürür. Sonunda Kral, onun tanrı soyundan geldiğini anlayıp ona kızını verir. Sonradan tanrılar Bellerofon'u cezalandırırlar. İşte Glaukos, bu evlilikten dünyaya gelen üç çocuktan biri olan Hippolokhos'un oğludur. Rakibi sözlerini bitirince Diomedes sevinçle kargısını toprağına saplar ve babasının bir zamanlar Bellerofon'u sarayında yirmi gün ağırladığını söyler. Böylece iki düşman

⁴ Azra Erhat, *İlyada*'nın ön sözünde, Bellerofon efsanesinin, Truva Savaşı'nın yaşandığı 1200'lü yıllardan daha öncesine ait olduğunu ifade etmektedir (Homeros, 2018, s. 14).

savaşçı birbirlerine hediyeler verir ve savaşmaktan vazgeçerler (Homeros, 2018, ss. 124-126).

Öte yandan Yunan mitolojisinde yer alan Phaidra'nın üvey oğlu Hippolütos'a duyduğu aşk, "iffetli genç ve şehvet düşkününü üvey anne motifi"⁵ olarak da adlandırılan benzer bir epizodu barındırır. Hippolütos'un hikâyesi; Euripides, Seneca, Racine gibi birçok sanatçının eserine konu olmuştur. Anlatıya göre Hippolütos, kral Theseus'un Amazon kökenli karısından olma oğludur. Hippolütos, annesinden av ve savaş merakını aldığı için vahşi doğa tanrısı Artemis'e büyük saygı duyar. Aşk tanrısı Afrodit'e ise pek itibar etmez. Bunun üzerine Afrodit, Theseus'un ikinci karısı Phaidra'yı ona âşık eder. Phaidra aşkını Hippolütos'a açar. Karşılık göremeyince de kendisini kirletmek istediği gerekçesiyle onu kocasına şikâyet eder. Thesesus çok öfkelenirse de oğlunu kendi eliyle cezalandırmak istemez. Bunu Possedion'dan ister. Thesesus'un her dileğini yerine getirmeye söz vermiş olan tanrı Possedion, bir deniz canavarı gönderip onu parçalatır. Haberi alan Phaidra kendini asarak intihar eder (Erhat, 1996, ss. 145- 146).⁶

Olympus Dağı'nda oturan tanrıların sık sık insanların işine karışması, İlyada Destanı'nda çokça rastlanan bir durumdur. Hem Bellorofon hem de Hippolütos'un hikâyelerine bakıldığında tanrıların olaylara müdahil olduğu görülür. Bellorofon, tanrılar tarafından cezalandırılmıştır. Aşk ve kadınlar konusunda kibirli olan Hippolütos'un başına gelenlerin asıl müsebbibi ise Afrodit'tir.⁷ Dolayısıyla bu hikâyelerde yer alan reddedilen kadın motifinin Yunan mitolojisine özgü bir görünüm arz ettiğini söylemek mümkündür.

⁵ Bu adlandırma John D. Yohannan'a aittir. Bkz. Yohannan, H. (1968), *Joseph and Potiphar's wife in world literature: an anthology of the story of the chaste youth and the lustful stepmother*, New York: New Directions.

⁶ Euripides'in MÖ 428 yılında Atinalılar tarafından birinci seçilen trajedisi, mitolojideki hikâyeden bazı farklılıklar gösterir. Oyunda Phaidra, geride bir mektup bırakarak intihar eder. Mektupta, Hippolütos'un kendisini iğfal ettiği yazılıdır. Durumu öğrenen Thesesus, Possesidon'dan oğlunu öldürmesini ister. Ayrıca onu ülkesinden kovar. Hippolütos, ülkeyi terk ederken denizden büyük bir dalga üzerine gelir ve ürken atlar arabayı kayalıklara sürükler. Hippolütos, yaralı vaziyette babasının huzuruna getirilir. Burada Artemis, Hippolütos'a, babasını ve Phaidra'yı suçlamaması gerektiğini, aslında bütün tezgâhı Afrodit'in kurduğunu söyler. Gerçeği anlayan Thesesus pişman olur. Hippolütos, ölmeden önce babasını affeder ve insanların gözünde bir melek mertebesine erişir (Onay, 2015, ss. 5-14).

⁷ Gılgamış Destanı'nda da tanrıların buna benzer bir müdahalesini görmek mümkündür. Tanrıça İştar, aşkını reddeden Gılgamış'ı babasına yani Tanrı Anu'ya şikâyet eder. Babasını ikna eden İştar, Gılgamış'tan oç almak için Gök Boğası'nı yeryüzüne salar. Ne var ki Gılgamış ile Enkidu boğayı öldürürler. Bu olay üzerine toplanan tanrılar Enkidu'yu ölüme, Gılgamış'ı ise yalnızlığa mahkûm ederler. (Bkz. Gılgamış Destanı, 2018, ss. 55-75)

Güzel Gözlü Kunâla'nın Hikâyesi

Üvey oğluna âşık olan kadınlardan birisi de MÖ III. yüzyıla ait bir Budist kıssasının kahramanı olan Tısyaraksita'dır. Kıssanın özeti şu şekildedir: Kral Asoka'nın oğlu olan Kunâla, bütün Hindistan boyunca gözlerinin güzelliğiyle ünlüdür. Prens, bu ismi parlak gözleriyle ünlü bir Himalaya kuşundan almıştır. Üvey annesi ona âşık olur ve ondan murat almaya teşebbüs eder. Fakat bu girişimi Kunâla tarafından geri çevrilir. Bunun üzerine kadın, intikam almak amacıyla kralın adına düzenlenmiş sahte bir buyrukla Kunâla'nın gözlerinin çıkarılmasını emreder. Kunâla, "Bedenin gözünü çıkardım fakat bilgeliğin gözü kazandı." diyerek feryat eder. Bir zaman sonra kral, suçu meydana çıkarır ve kraliçenin olaydaki kabahatini tespit eder. Ardından da Kunâla'nın huzurunda karısını, ağır bir cezaya çarptırmakla tehdit eder. Kunâla, kraliçeye zarar vermemesi için babasına yalvarır. Onun nezaket, şefkat, sabır gibi meziyetlerini över. Çekilmez acılarına rağmen sabır ve tahammül gösterir. Ne ağrı onu lekeler ne de öfke onu bunaltır. Ardından doğruluğun yarasını şu cümlelerle sonuca bağlar: "Eğer körlüğümün doğrudan sorumlusu olan anneme karşı kalbimde yalnızca iyi duyguların olduğu doğru ise o hâlde gözlerim hemen şimdi iyileşebilir." Bu sözleri söyler söylemez gözleri eski hâline döner, hatta öncekinden daha güzel olur (Burlingame, 1994, s. 331; Strong, 2008, ss. 268-285).

Görüldüğü üzere burada bağlam kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmek ve olayların güzel tarafını görebilmektir. Kunâla, kadının teklifini reddederken "saf kalmak, Dharma'ya uymak, iyi insanların ve bilgeliğin kınadığı bir yaşamdan kaçınmak" gibi gerekçelerden bahseder (Strong, 2008, s. 271). O hâlde erdem, iyilik, doğruluk, bilgelik gibi değerler çerçevesinde şekillenen bu kıssanın eğitici, ders verici bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.⁸

Siyavuş ile Sudâbe'nin Hikâyesi

Şehname'de anlatılan Siyavuş'un trajik hikâyesi, okuyanlara hemen Yûsuf Kıssası'nı hatırlatır. Azîz'in karısı ile hikâyenin kadın kahramanı Sudâbe arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir.⁹ Hikâyenin özeti şu şekildedir: İran padişahı Kâvus'un komutanları, bir av esnasında ormanda güzel bir kadın

⁸ Âsaf Hâlet Çelebi, "Kunâla" adlı şiirinde, bedenın geçici, ruhun ise ölümsüz olduğunu idrak eden Kunâla'nın söz konusu bilgeliğine göndermede bulunmuştur. Söz konusu şiirin metinlerarası tahlili için bkz. Ümütlü, 2019, ss. 96-104.

⁹ Siyavuş'un hikâyesi ile Yûsuf Kıssası arasındaki benzerlikler için bkz. Tökel, 2016, ss. 205-206.

bulurlar ve kadını saraya getirirler. Padişah Kâvus, bu kadınla evlenir. Bu evlilikten yüzünün güzelliğiyle dikkat çeken bir erkek çocuk dünyaya gelir. Padişah, çocuğun adını Siyavuş koyar. Yıldız yorumcuları çocuğun talihinin iyi olmadığını görerek padişahı uyarırlar. Şehzadenin yetiştirilmesini üstlenen Rüstem onu ülkesine götürür. Yıllar sonra saraya geri döndüklerinde Siyavuş'un güzelliğini gören herkes hayranlık duygularını ifade eder. Padişah Siyavuş'a çeşitli hediyeler ve bir ülke verir. Bu sırada Siyavuş'un annesi vefat eder. Bütün saray erkânı Siyavuş'un yasına ortak olur. Bir zaman sonra Kavus'un diğer eşi Sudâbe, Siyavuş'un muhteşem güzelliğinden etkilenerek ona âşık olur. Sudâbe, -padişah üzerindeki nüfuzunu da kullanarak- Siyavuş'u evlendirmek bahanesiyle hareme davet eder. Siyavuş içeri girince Sudâbe onu altın tahtının üzerine oturtur ve evlenmek için istediği kızı seçebileceğini söyler. Siyavuş, söz konusu kızların düşman padişahının soyundan geldiğini gerekçe göstererek bir tercihte bulunmaz. Bunun üzerine Sudâbe, güneşin yanında ayı sönük bulmasının doğal olduğunu ve eğer yüreğinin ihtiyacını karşılarsa kızlardan birini de ona cariye olarak verebileceğini söyler. Ardından da onu kendine doğru çekip öper. Utancından yanakları kıpkırmızı kesilen Siyavuş kadının gazabını daha da artıracak bir davranıştan çekinir. Kızlarından birini kendisine vermesinin yeterli olacağını ifade eder. Durumu Sudâbe'den öğrenen padişah buna çok sevinir. Siyavuş'u buyruğu altına almak için her yolu deneyeceğine dair kendi kendine söz veren Sudâbe, Siyavuş'u yanına çağırır ve şu cümlelerle ondan murat diler: "Haydi gel, kimsenin haberi olmadan, beni bir kere sevindir de, gençliğimin günlerini tazelandirip onları bana yeniden bağışlayıver... Dediğimi yaparsan, ben sana Padişah'ın verdiklerinden de çok taç, taht ve külah veririm. Fakat tutar da buyruğumun dışına çıkıp da derdime derman olmazsan, sana padişahlığı haram eder; güneşi de ayı da gözlerinde karartırım." Siyavuş'un bu sözlere yanıtı şöyle olur: "Ben, gönlümün bir hevesi uğruna, dinimi yele veremem, asla! Tutayım da, babama ihanet edeyim; erkeklikten, akıldan ve ahlaktan uzaklaşayım, ha? İşte bunu yapamam." Bunun üzerine Sudâbe elleriyle elbiselerini parçalar, tırnaklarıyla da yanaklarını yırtıp avazı çıktığı kadar bağırmaya başlar. Gözü yaşlı Sudâbe, kendisine göz koyan Siyavuş'un saldırısı nedeniyle bu hâle geldiğini söyleyerek onu padişaha şikâyet eder. Padişah, acele etmeden meseleyi soruşturur. Hem Sudâbe'yi hem de Siyavuş'u dinler. Akabinde Siyavuş'un vücudunu iyice koklar. Ne var ki Siyavuş'ta, Sudâbe'nin her zaman süründüğü kokuların izine rastlayamaz. Buna rağmen Sudâbe'ye duyduğu derin muhabbetin etkisiyle onu cezalandırma yoluna gitmez. Suçsuz olduğunu anladığı Siyavuş'tan da bu meseleyi gizli tutmasını rica eder. İtibarını yeniden kazanmak isteyen Sudâbe, bu kez doğum yapmak üzere olan büyücü bir kadının ikiz çocuklarını düşürmesini sağlar. Ardından da bu çocukları bir leğene koyup

Siyavuş'tan olan çocuklarını düşürmüş gibi gösterir. Meseleyi soruşturan padişah, yıldız yorumcularına başvurarak olayın iç yüzünü açığa çıkarır. Sudâbe yine de suçunu itiraf etmeyince yorumculardan birinin önerisiyle büyük bir ateş yakılır ve Siyavuş'un ateşe girmesi istenir. Eğer masumsa ateş onu yakmayacaktır. Siyavuş ateşten selametle geçmek için dua eder ve atını ateşe doğru sürer. Bir süre sonra da yanakları kızarmış vaziyette gülümseyerek ateşten çıkıverir. Herkes çok sevinir. Kavus, Sudâbe'yi cezalandırmak üzereyken Siyavuş'un ricasıyla bundan vazgeçer ve onu bağışlar. Bu esnada Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın bir orduyla gelmekte olduğu haberi saraya ulaşır. Sudâbe'nin kötülüklerinden emin olamayan Siyavuş, ordunun başına geçmeye gönüllü olur ve Rüstem ile birlikte Turan ülkesine doğru yola çıkar. Bundan sonraki süreçte Turan ülkesinde meydana gelen olaylar Siyavuş'un acı bir şekilde katledilmesiyle neticelenir (Firdevsî, 1967, ss. 440-576).

Firdevsî'nin anlattığı bu hikâyede, Sudâbe'nin hile ve desiselerinin süreklilik arz ettiği görülür. Bu tuzaklara karşı Siyavuş, daima sabır ve metanet göstermiş; Sudâbe'nin tuzakları her seferinde boşa çıkmıştır. Hikâyede Siyavuş, suçu ortaya çıkan Sudâbe'nin cezalandırılmasını istemeyecek kadar yüce gönüllülük sergilemektedir. Siyavuş ile Sudâbe arasındaki bu çatışma, Zerdüştlük inancındaki Hürmüz (iyilik) ile Ehrimen (kötülük) arasındaki ezeli mücadelenin bir tezahürü olarak okunabilir. Öte yandan Doğu kültürel muhitinin ürünleri olan Siyavuş ve Kunâla karakterlerinin kendilerine iftira atan kadınları affetmeleri konumuz açısından ayrıca önemi haizdir.

Dursun Ali Tökel, mitolojik ve arkaik anlatılar ile kutsal kitap anlatıları arasındaki benzerliklere değinirken "mitlerin kutsal vahyin bozulmuş bir şekli olduğu fikri"ni gündeme getirir (Tökel, 2009, s. 170). Bu bağlamda hangi metnin hangi metni ne oranda etkilediğini tespit etmenin hem olanaksız hem de nafîle bir çaba olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Önemli olan "iffet ve sadakat" gibi evrensel temaları ihtiva eden bir motifin, içinde bulunduğu çağın/kültürün normları dâhilinde anlatılara konu olmasıdır. Bu nedenle bahis konusu motifin insanlığa evrensel ilkeler ve mesajlar sunan dinlerin kutsal metinlerinde bağlam değiştirerek yer alması olağan bir durumdur. Zira kutsal kitap anlatılarını değerlendirirken onların ilk muhataplarının mitolojik algılarını göz ardı etmek doğru bir yaklaşım olmaz. Örneğin İsrailoğulları'nın bakarayı kurban etmekte isteksizlik göstermelerinin sebebi kutsal boğa algılarıdır (Tökel, 2009, s. 184). İlâhî emir, onların bu algısını yıkmıştır. Dolayısıyla farklı kültürlerin kadim anlatılarında yer alan reddedilmiş kadın motifi, ortak bir bilinçaltının dışavurumunu yansıtmaktadır. Kutsal kitaplar ise muhataplarına mesajlarını

iletirken onların aşına olduğu olayları kullanmış yahut onların tahrife uğramış yanlış algılarını düzeltmiştir.

Kutsal Kitapların İsimsiz Kadını

Yûsuf Kıssası, *Tevrat*'ta, *Genesis (Yaratılış)* bölümünün 37-50. bâbları arasında; *Kur'ân*'da ise 111 ayetlik *Yûsuf* suresinde anlatılmaktadır. Her iki kutsal kitapta da Potifar'ın/Azîz'in karısının adı geçmez. "Züleyha" adı ilk kez Yahudi literatüründe Sefer Ha-Yashar (12. yy.) tarafından kullanılır (Ginzberg, 1910, s. 44). Zehra Öztürk; Potifar'ın Arapça kaynaklara "Itfir, Kıtfir, Kutayfer" şeklinde intikal ettiğini, karısından "Zeliha/Züleyha" ya da "Râil/Railâ" adıyla bahsedildiğini, özellikle Farsça ve Türkçe mesnevilerde ise "Zeliha" isminin yaygın biçimde kullanıldığını ifade eder (Öztürk, 2013, s. 552). "Potifar'ın/Azîz'in karısı" karakterinin *Tevrat*'ta¹⁰ ve *Kur'ân*'da nasıl işlendiği konusuna değinmeden önce Yûsuf Kıssası'nın her iki kutsal kitap için ifade ettiği anlamın üzerinde durmakta fayda görüyoruz. *Tevrat*'ta anlatılan Yûsuf Kıssası; Harran, Kenan, Mısır çizgisinde ilerleyen, burada köleleştirilen ve sonrasında tekrar özgürleşen İsrailoğulları'nın tarihinde bir köprü vazifesi görmektedir¹¹ (Goldman, 1995, s. 14). Nitekim kıssada Mısırlılar ile İbraniler arasındaki keskin ayrım sıkça vurgulanır. Potifar'ın karısı, Yûsufu "İbrani köle" diye aşağılar, Mısırlılar İbranilerle yemek yemeyi iğrenç sayarlar, Yûsuf Firavun'un huzuruna çıkmadan önce tıraş olup giysilerini değiştirir (Yaratılış, 39-44). Kıssanın sonunda Yûsuf'un kardeşlerine söylediği "Tanrı yeryüzünde soyunuzu korumak ve harika biçimde canınızı kurtarmak için beni önünüzden gönderdi (Yaratılış 45/7)." şeklindeki sözler, aslında bütün yaşananların İsrail soyunun kılıktan

¹⁰ Yahudiler; Tora (*Tevrat*), Neviim (Peygamberler), Ketübim (Kutsal Yazılar) olmak üzere üç bölüme ayırdıkları kutsal kitaplarına bu bölümlerin baş harflerini birleştirerek *Tanah* adını verirler. Hristiyanlara ait bir adlandırma olan Kitap-ı Mukaddes (Bible) ise Eski Ahit ve Yeni Ahit (İncil) olmak üzere iki bölümü kapsayan bir kavramdır. *Tanah*'ın ilk beş bölümünü içeren *Tora (Tevrat)*, Hz. Musa'ya Sinâ'da Tanrı tarafından verildiği kabul edilen kitap olarak bilinir. Öte yandan Yahudi geleneğinde Musa peygambere *Tevrat*'ın manasını ortaya koymak için bir de "sözlü *Tevrat*" verildiğine inanılmaktadır. Buna göre sözlü *Tevrat*, Hz. Musa'dan itibaren nesiller boyunca şifahi olarak aktarıldıktan sonra miladi 200 yılında derlenen *Mişna*'yı ve *Mişna*'nın yorumu mahiyetindeki Kudüs ve Bâbil talmudlarını ifade eder. Talmud literatürü, "rabbi" denilen Yahudi din âlimlerinin *Tevrat*'taki çeşitli konularla ilgili yaptıkları yorum ve açıklamalara dayanmaktadır (Gürkan, 2016, ss. 49-59 ; Harman, 2002, ss. 75-76).

¹¹ Shalom Goldman, kıssada geçen bazı adlandırmaların Antik Mezopotomya ve Mısır kültürleri arasındaki bağı yansıttığına dikkat çekmektedir. Örneğin Potifar'ın karısı için Taberî, Sa'lebî gibi İslam âlimlerinin kullandığı "**Râil**" ismi, Mısır'ın Güneş tanrısı "**Ra**" ile Sami tanrısı "**El**" in birleşimi görünümündedir (Goldman, 1995, s. 85).

kurtarılıp Mısır'a intikallerinin sağlanmasına yönelik olduğunu ortaya koyar. Kıssanın küçük bir bölümünde geçen Potifar'ın karısı ise Yûsuf'un Mısır'da yükselmesini sağlayan olayları tetikleyerek bu ana çerçeveye katkıda bulunur (Adamo, 2013, s. 222).

Kur'ân'daki Yûsuf Kıssası ise tevhid, kader ve imtihan odaklı bir yapıya sahiptir. Allah, hadiselerin yorumunu öğrettiği peygamberini, rüya görmesi ile rüyanın gerçeğe dönmesi arasındaki zaman diliminde imtihan etmektedir. Yûsuf'un zindan arkadaşlarına hitaben yaptığı tevhid içerikli konuşma, bu imtihan sürecinde merkezî bir rol üstlenir.¹² Mevdufî'nin tespitiyle kıssanın ruhunu oluşturan bu konuşma, Yûsuf'un Yahudi anlayışında olduğu gibi yalnızca muttaki bir kişi olmadığını, tıpkı kendinden öncekiler gibi tevhid mücadelesi veren bir peygamber olduğunu ortaya koyar (Mevdudi, 1997, s. 461). Yûsuf, putlara tapınmanın yanlışlığını anlattığı konuşmasında "Atalarım İbrahim, İshak ve Yakup'un dinine uydum (*Kur'ân*, Yûsuf, 12/38)." diyerek Yahudi inancının kutsal kişiliklerini İslami bir perspektifte sunmuş olur. Artık o, pagan inancına mensup insanlara tek olan yaratıcının mesajını getiren kutsal bir elçidir. *Kur'ân* anlatımının merkezinde yer alan ve *Tevrat* anlatımında yer almayan bu epizot, Hz. Muhammet'in yaşamıyla birlikte okunduğunda konu daha iyi anlaşılır. Surenin nüzülüyle ilgili bir rivayete göre, Yahudilerin yönlendirmesiyle hareket eden bir grup müşrik, Hz. Peygamber'e İsrailoğulları'nın Mısır'a nasıl gittiğini sorar (Yazır, 1992, s. 27). Amaçları Hz. Peygamber'i köşeye sıkıştırmak ve davasının batıl olduğunu ispat etmektir. Bunun üzerine Yûsuf suresi indirilir. Kıssanın merkezinde yer alan Yûsuf'un mahkûmlara hitabı da bir nevi Hz. Muhammet'in müşriklere tebliği mahiyetindedir. Böylece bu kıssa aracılığıyla Allah'ın dininin yalnızca İslam olduğu ve bütün peygamberlerin mücadelesinin aynı olduğu düşüncesi vurgulanır. Öte yandan Taif'te taşlanan, Mekke'de kendi akrabalarınca dışlanan, öksüz ve yetim bir peygamberin başka bir beldeye hicreti, *Yûsuf* suresinde anlatılanlarla bire bir örtüşmektedir. Mekke Dönemi'nin sonunda indirilen *Yûsuf* suresi,¹³ hicret hazırlıkları yapan Hz. Peygamber'e ve bir avuç Müslüman'a, adeta ileride yaşanacak sahnelerin fragmanını göstermiştir. Nitekim yıllar sonra Mekke fethedildiğinde, Hz. Peygamber, korku içinde bekleyen Kureyşlilere,

¹² *Yûsuf* suresini "Sâmî retoriği" bağlamında inceleyen Michel Cuypers, surenin simetrik yapısını ortaya koymuştur. Buna göre sure altılı şekilde iki yana dizilen ayna kompozisyonundaki on iki sahneden oluşmaktadır. (ABCDEF-F'E'D'C'B'A') Cuypers, Yûsuf'un mahkûmlara yönelik konuşmasına, sure içinde "merkezî bir konum" atfeder. Bu konuşmanın merkezinde yer alan "Ey zindan arkadaşlarım! Ayı ayrı ilahlar mı iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?" ifadesi ise *Kur'ân* mesajının belirleyici sorusunu gündeme taşımaktadır (Cuypers, 2015, ss. 82-124).

¹³ Sureleri dönemlere göre tasnif eden Müslüman âlimlerin geneli, *Yûsuf* suresinin Mekke Dönemi'nin sonunda indirildiği görüşündedir. (Bkz. Çonkor, 2016.)

Yûsuf'un kardeşlerine söylediği "Bugün başımıza bir şey kakılmayacaktır." şeklindeki sözlerle seslenmiştir (Kurtubî, 1999, s. 390).

Yûsuf Kıssası'nın kutsal kitaplardaki bağlamıyla ilgili bu girizgâhın ardından, Potifar'ın/Azîz'in karısının *Tevrat* ve *Kur'ân* anlatımlarında nasıl işlendiği konusunu ana hatlarıyla değerlendirebiliriz:

Tek Yönlü Şehvetperest Kadın/ Çok Yönlü Tövbekâr Kadın

Tevrat anlatımında Potifar'ın karısı, yakışıklı kölesinden murat almak isteyen, şehvetperest bir kadın olarak sunulur. Amacına ulaşamayınca kölesini suçlar ve kıssada bir daha sözü geçmez.¹⁴ *Kur'ân* anlatımında ise Azîz'in karısının Yûsuf'a olan ilgisi sadece şehvet boyutuyla sınırlı değildir. Şehirdeki kadınlar, Azîz'in karısının Yûsuf'a olan ilgisini, "Ona olan aşkı yüreğine işlemiş (Yûsuf, 12/30)." ifadesiyle tasvir ederler.¹⁵ Azîz'in karısı, hakkında dedikodu yapan kadınları bir ziyafete çağırır ve ellerine birer bıçak verir. Yûsuf'un güzelliği karşısında şaşkına dönen kadınlar ellerini keserler. "Hâşâ! Allah için bu, insan değil, ancak şerefli bir melektir (Yûsuf, 12/31)." diyerek Azîz'in karısı ile empati kurarlar.¹⁶ Bu epizot *Tevrat*'ta yoktur.¹⁷ Öte yandan İslam literatüründe Züleyha karakterinin doğmasını tetikleyen en önemli etken, Azîz'in karısının *Kur'ân*'da suçunu itiraf etmesidir. Bazı müfessirler, Azîz'in karısının, itirafla başlayan sözlerini¹⁸ tövbe, istiğfar ve

¹⁴ Oysa Yahudi sözlü literatüründe durum biraz farklıdır. Buna göre Züleyha'nın Yusuf'a yönelik ısrarcı ayartma girişimleri kutsal bir yanlış anlamadan ileri gelir. Yıldız yorumcuları Züleyha'ya, Yûsuf'un torunlarına anne olacağını söylerler. Züleyha, sonradan bu tahminin kendisiyle değil de kızı Asenat ile ilgili olduğunu fark eder. Asenat, Yusuf ile evlenir ve ona iki çocuk verir (Goldman, 1995, s. 38; Ginzberg, 1910, s. 44).

¹⁵ Müfessirler, Yûsuf suresinin 30. ayetinde geçen شَغَفَهَا حُبًّا "şegafehâ hubben" ifadesine "sevgi kalbinin içine işlemiş, sevginin ona yaptırmayacağı şey kalmamış veya sevgiden hasta olmuş" anlamlarını verirler (Kurtubi, 1999, ss. 267-268; Giritli Sırrı Paşa, 2013, ss. 131-132).

¹⁶ Bir yoruma göre Yûsuf'u elde etmek isteyen kadınlar onu intiharla tehdit etmişler, ciddiyetlerinin bir işareti olarak da meyve bıçaklarıyla ellerini kesmişlerdir. Bkz. Mir Mustantir, 2005, s. 198.

¹⁷ *Kur'ân*'da geçen ziyafet sahnesinin bir benzeri Talmud'da da yer almaktadır. Bkz. The Talmud Selections, 1876, s. 80. *Kur'ân*'da, tefsirlerde ve mesnevilerde yer alan birçok epizodun Talmud'da da yer alması, İslam ve Yahudi kültürleri arasında, Yûsuf Kıssası üzerinden yürüyen yoğun bir anlatı göçü yaşandığını göstermektedir. Konuyla ilgili bkz. Bernstein, M. (2006), *Stories of Joseph Narrative Migration between Judaism and Islam*, Detroit: Wayne State University Press.

¹⁸ *Yûsuf* suresinin 52 ve 53. ayetlerinde geçen "Benim böyle yapmam, Azîz'in; yokluğunda, benim kendisine hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin tuzaklarını başarıya ulaştıramayacağını bilmesi içindi. Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin emanet ettikleri hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." şeklindeki sözlerin kime ait

iman çizgisinde tamamladığı görüşündedirler (Kutub, 1986, s. 414 ; Yazır, 1992, s. 55).

Suçun/Masumiyetin Delili: Yûsuf'un Giysisi

Tevrat anlatımında kadın, Yûsufu giysisinden tutarak ona "Benimle yat!" der. Yûsuf kaçarken giysisini bırakır. Kadın bu giysiyi bir delil olarak kullanır ve Yûsufu kendisine saldırmakla suçlar. Potifar bu delilden hareketle Yûsufu zindana gönderir (Yaratılış, 39/7-21). *Kur'ân* anlatımında ise kadın, Yûsuf'un gömleğini arkadan yırtar. Kadının akrabalarından birinin şahitliğiyle arkadan yırtılan gömlek Yûsuf'un masumiyetine delil olur.¹⁹ Azîz, Yûsuf'tan bu meseleyi unutmasını, kadından da bağışlanma dilemesini ister. Kadının/kadınların isteklerine boyun eğmeyen Yûsuf, bir süre sonra ettiği duanın icabet bulmasıyla zindana girer (Yûsuf, 12/23-35). Görüldüğü üzere Yûsuf'un giysisi, *Tevrat*'ta bir suç delili olarak kullanılırken *Kur'ân*'da onun masumiyetinin delili olur. Bu sahnede dikkat çekici bir fark daha vardır. *Kur'ân* anlatımında Yûsuf, kadına meyledecekken Rabb'inin delilini gördüğü için bundan vazgeçer. Oysa *Tevrat*'ta böyle bir tereddütten ve ilahi yardımdan söz edilmez. Her iki anlatımda da kadının reddedilme gerekçesi, ilahi buyruğa itaat ve efendiye duyulan sadakattir.

Kısırlık Meselesi ve Yûsuf ile Züleyha'nın Evliliği

Tevrat'a göre Yûsuf, Firavun tarafından On kenti kâhini Potifera'nın kızı Asenat ile evlendirilir. (Yaratılış, 41/45) Bu evlilikten Manaşşe ve Efrayim adlı iki oğlu olur. "Potifar" ile Yûsuf'un kayınbabası olan "Potifera"nın aynı kişi olup olmadığı konusunda Yahudi bilginleri farklı görüşler beyan ederler. Bunlardan Rashi'nin (11. yy.) görüşü, İslam literatüründe bahsi geçen "Azîz'in kısırlılığı" meselesi açısından ilginçtir. Buna göre Potifar, Yûsufu cinsel amaçlarla satın almıştır. Cebrail, Potifar'ın Yûsuf üzerindeki kötü emellerini engellemek üzere onu hadım etmiştir. Böylece erkekliğini kaybeden "Potifar"a, dişiliği çağrıştıran "Potifera" lakabı takılmıştır (Panken,

olduğu konusunda müfessirler arasında görüş birliği yoktur. Bazı müfessirler bu sözleri Yûsuf'a, bazıları ise Azîz'in karısına atfetmiştir. Bu cümleler, surenin 29. ayetinde Azîz'in, karısına hitaben söylediği "Sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen günah işleyenlerdensin." ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde bir bütünlük arz eder. Bu nedenle sözlerin Azîz'in karısına ait olması daha makul görünmektedir.

¹⁹ Bu epizot, *Kur'ân*'dan biraz farklı bir şekilde Talmud'da da geçmektedir. Buna göre Züleyha'nın 11 aylık bebeği dile gelerek olayın iç yüzünü anlatır. Sonradan yapılan tahkikatta, gömleğin önden yırtıldığı görülerek Yusuf'un masumiyetine hükmedilir (The Talmud Selections, 1876, ss. 31-32; Ginzberg, 1910, ss. 56-58).

2010). Yahudi soyunu kıtlıktan kurtaracak Yûsuf'un Mısır'daki yükselişinin yolunu açmak adına Potifar'ın kısırlaştırılması makul bir yorumdur. Oysa İslamî literatürde geçen Azîz'in kısır ve iktidarsız olduğu şeklindeki yorumlar daha çok Yûsuf'un Züleyha ile evlenmesinin yolunu açmaya yöneliktir.²⁰ Böylece Züleyha nispeten mazur görülecek, bekâretini koruduğu için de Yûsuf'a layık bir eş olabilecektir. Nitekim Taberî, Kıtıfir'in ölümünden sonra hükümdarın, Yûsuf'u Râîl ile evlendirdiğini aktarır ve aralarındaki diyalogdan bahseder (Taberî, 1991, s. 486). Buna göre zifaf günü Yûsuf kadına "Bugünkü kavuşmamız, o zaman senin istediğin kavuşmadan daha hayırlı değil midir?" diye sormuş. O da "Gördüğün gibi ben güzelim, mülk, dünya servetleri ve refah içinde yaşayan bir kadınıym, eşim ise kadınlara yanaşmayan bir adamdı..." cevabını vermiştir. Müfessirler, zıneyi reddeden Yûsuf'u, adeta bir ödül olarak Züleyha ile evlendirme yoluna gitmişler, böylece aşkında sadık olan muratsız Züleyha'yı da muradına erdirmişlerdir.²¹ Görüldüğü gibi Potifar'ın kısırlığı konusunda Yahudi geleneğinde Yûsuf'u korumaya yönelik rivayet ve yorumlar ön plana çıkarken İslam geleneğinde Züleyha'yı mazur görmeye yönelik rivayet ve yorumlar ön plana çıkmaktadır.

Kadınların Hilesi

Shalom Goldman, *Yûsuf* suresinin 28. ayetinde geçen *قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ* "Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağımız çok büyüktür." ifadesinden yola çıkarak "kadınların hilesi" temasının kıssada başat bir rol oynadığına dikkat çeker (Goldman, 1995, ss. 47-50). Yûsuf'a tuzak kuran kadının tek kişi, yani Azîz'in karısı olmasına rağmen ayette çoğul bir ifade kullanılması dikkat çekicidir. Birçok müfessir, bu durumu kadınların hile yapma ve fitne çıkarma konusundaki üstünlüğüne yormuştur. Örneğin Zemahşerî, kadınların bu konuda daha kurnaz olduğunu, kimsenin düşünemeyeceği yollarla tuzak oluşturduklarını söyler (Zemahşerî, 2017, s. 312). Taberî ise *Nisâ* suresinde geçen "Şeytanın tuzağı zayıftır (Nisâ, 4/76)." ayetinden hareketle kadınların erkekler için imtihan vesilesi olduğunu belirtir (Taberî, 2001, ss. 17-18). Tuzak, düzen, hile gibi anlamları ihtiva eden كيد (k-y-d) kelimesi, bir çeşit kandırma anlamına gelmektedir (el-İsfâhânî, 2012, s. 940). Söz konusu kelimenin *Kur'an*'daki kullanımıyla ilgili yapılan bir analizde ise kelimenin "hile ya da tuzak" anlamlarından ziyade

²⁰ Yûsuf suresinin 21. ayetinde, Azîz'in, hanımına hitaben söylediği "Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz." şeklindeki sözleri yorumlayan müfessirler, Azîz'in kısır/iktidarsız olduğu şeklindeki rivayetlere değinmişlerdir. Bkz. Kurtubî, 1999, s. 244.

²¹ Bazı tasavvufî tefsirlerde, Yûsuf'un haramdan kaçınmasının karşılığı olarak Allah tarafından Züleyha ile evlendirildiği ifade edilmiştir (Hasenî, 2015, s. 437).

"manevra" anlamına geldiği dile getirilir (akt. Goldman, 1995, s. 48). Bu kelime *Kur'ân*'da sadece erkeklerin ve kadınların manevrası olarak kullanılmamış, aynı zamanda Allah'ın inkârcılara karşı manevrası olarak da kullanılmıştır. O hâlde kelimenin salt olumsuz bir çağrışıma sahip olmadığı aşikârdır. Azîz'in, karısına söylediği bu sözlerin altında Seyyid Kutub'un ironik ifadesiyle "bütün kadın cinsine karşı medih sayılacak derecede bir iltifat" gizlidir (Kutub, 1986, s. 387). Öte yandan kıssada sadece kadınların tuzağı yoktur. Yûsuf, kardeşlerinin tuzağına; Yakup, oğullarının tuzağına maruz kalır. Kıssanın ikinci bölümünde ise bu kez Yûsuf, Bünyamin'i alıkoymak için kardeşlerine bir oyun oynar. Sonunda Allah'ın kudreti karşısında bütün tuzaklar bozulmaya mahkûm olur. Hile motifi, *Tevrat* anlatımında da yoğun şekilde yer alsada *Kur'ân* anlatımında kadınların hilesine/manevrasına yapılan açık vurgu ve Yûsuf'un kadınların hilesinden uzaklaşmak için zindana girmeyi istemesi dikkat çekicidir.²²

Mesnevilerin Etkin Âşığı

Tevrat'ta şehvet düşkününü bir kadın olarak sunulan; *Kur'ân*'da, suçunu itiraf ettikten sonra bahsi hiç geçmeyen Azîz'in karısının mesnevilerde erkek kahramanın rolüne bürünen bir âşık tipine dönüşmesi izaha muhtaç bir konudur.²³ Bütün ömrünü Yûsuf'un aşkına harcayan Züleyha/Zeliha, İslami muhayyilenin oluşturduğu bir tiptir (Daşdemir, 2012, s. 20). Batı edebiyatında ona karşı herhangi bir merhamet izine rastlanmaz. Bunun sebebi *Tevrat*'takinin aksine *Kur'ân*'da, Azîz'in karısının çok yönlü -suç işleyen, suçunu itiraf eden, hatta tövbe edip iman eden- bir kişilik olarak okunmaya müsait olmasıdır. Bu yüzdendir ki mesnevi şairleri, onun şahsiyetinde ilahi aşkı arayan "Mecnun"u görmüş, kusurlu insan ruhunun bir sembolü olarak onunla özdeşim kurmuştur. Melike Türkdoğan, Züleyha'nın içine düştüğü bu paradoksu, "ilahi takdirin sarkacında insanın kararsız duruşu" olarak tanımlar (Türkdoğan, 2011, s. 100). İslam coğrafyasında aşk kavramına duyulan saygı, yüzyıllar boyunca Yûsuf u Züleyha mesnevilerinde tecessüm etmiştir. Tıpkı Yûsuf gibi Züleyha da kaderini belirleyen bir rüya ile anlatıya dâhil olur. Rüyasında gördüğü delikanlıyla evlenmek üzere Mısır'a gelin giden Züleyha'nın evliliği Kıtfir'i görmesiyle

²² Shalom Goldman, kıssanın yapısında önemli bir yer tutan "hile" motifinin *Bin Bir Gece Masalları*'nı oluşturan hikâyelere de sirayet ettiğini belirtir (Goldman, 1995 : 52). Nitekim *Bin Bir Gece Masalları*'nın çerçeve hikâyesi kadınların aldatmaları üzerine kuruludur. Bkz. Ulutürk, 1992, s. 180.

²³ Bu çalışmada Züleyha'nın çeşitli anlatılarda yaşadığı dönüşüm ana hatlarıyla tahlil edilmeye çalışıldığı için Züleyha'nın mesnevi türündeki eserlerde nasıl işlendiği konusunda ayrıntıya girilmemiştir. Konunun tafsilatı için bkz. Türkdoğan, 2011, ss. 96-102; Akdağ, 2009, ss. 68-71.

hayal kırıklığına dönüşür. Yûsuf'un köle olarak saraya girmesiyle Züleyha yanılığının farkına varır. Rüyasında onu çağıran Mısır Azîz'i, aslında Kıtîr değil, Yûsuf'tur. Aşk, efendi-köle diyalektiğini bir anda tersine döndürür. Yûsuf'un güzelliği karşısında pervaneye dönen Züleyha, zamanla suça sürüklenir. Yûsuf, zindandan saraya giden yolda, yani maddi âlemde yükselirken adım adım tutkularından sıyrılıp hatasıyla yüzleşen Züleyha da manevî âlemde irtifa kaydeder. Nihayetinde Züleyha, Yûsuf'a denk bir aşk kahramanı hâline gelir. Sonunda her şey öylesine tersine döner ki bir gece Züleyha, Yûsuf'un vaslından Yûsuf'un aslına (Mevlâ'ya) kaçarken bu kez Yûsuf onun gömleğini arkadan yırtar (Hamdî, 1991, s. 394). Böylece Züleyha; güzelliğiyle, aşkının büyüklüğüyle, bir kadın olarak cesaretiyle, hatasıyla, tövbesiyle bin yıllık bir anlatı geleneğinin başkahramanlarından birine dönüşür. Siyavuş ve Kunâla örneklerinde olduğu gibi Doğu muhayyilesi, aşkının esiri olan Züleyha'yı mazur görmüştür. Ne var ki Siyavuş ve Kunâla'nın hikâyelerinde geçen reddedilen kadınlar Züleyha gibi manevî bir tekâmülden geçmemişlerdir. Züleyha'da, ilahi aşk yolunda ilerleyen sâlikin hâllerini gören mesnevi şairlerinin hikâyeyi tasavvufî bir bağlamda yeniden şekillendirdikleri söylenebilir.

2000 Sonrası Türk Edebiyatında Züleyha'nın Yükselen Sesi

Yûsuf ile Züleyha hikâyesi anlatma geleneğinde, mesnevinin yerini romana bıraktığı Tanzimat dönemi Türk edebiyatından 21. yüzyılın sonuna kadar süren bir kesinti söz konusudur. Oysa bu süreçte yeni Türk şiirinde Yûsuf ile Züleyha hikâyesine göndermeler devam etmiştir (Çetin, 2004, ss. 77-78). Cumhuriyet Dönemi romanındaki "gerçekçi" olma çabasının yanında, dine ve geleneğe sırtını dönen yaklaşım sebebiyle kaynağını bir *Kur'ân* kıssasından alan Yûsuf ile Züleyha konusu, tahkiyeye uygun yapısına rağmen romanlarda işlenmemiştir (Ümütlü, 2018, s. 241). Mesnevilerin neredeyse masallarla eş tutulduğu, romanın ise hayatın gerçekliğini yansıtmaya talip bir tür olarak öne çıktığı bir ortamda eser veren yazarlar, Yûsuf'u bir kez gören Baziga'nın malını mülkünü terk edip kendini ibadete adanması yahut beli bükülmüş Züleyha'nın bir anda gençliğine ve güzelliğine kavuşması gibi olağanüstülükleri bünyesinde barındıran bir konuyu romanlarına taşımaktan imtina etmişlerdir. Ne var ki 1970'lerden itibaren edebiyatımızda etkisini gösteren postmodern yaklaşım, realist/pozitivist/seçkinci bir anlayıştan ziyade geleneksel alana ve popüler alana kucak açan çoğulcu bir estetik anlayış sunmuştur. Bu, herkesin kendi biçimini oluşturduğu, yaratıcılığa her türlü estetik tabunun dışında sınırsız olanağın sunulduğu bir dönemdir (Ecevit, 2016, s. 69). Postmodern edebiyatın -modernist edebiyatın seçkinciliğinin aksine- din ve gelenekle

barışması, bunun yanında sanatın popülerleşmesine olanak tanınması gibi hususlar roman yazarlarını yeniden Züleyha'nın aşkına yöneltmiştir. 2000 sonrası Türk edebiyatında Yûsuf ile Züleyha hikâyesini konu alan bizim tespit edebildiğimiz 9 adet roman yazılmıştır.²⁴ Romanlardaki Züleyha karakterinin detaylı tahlili bu makalenin hacmini aşacağından konuyu özetleyen maddeleri sıralamakla yetiniyoruz:

1. 21. yüzyılda kadın hakları alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte kadının toplumdaki edilgen rolünün değişmesi roman türüne de yansımıştır. Dolayısıyla mesnevilerde Yûsuf'a göre biraz daha geri planda kalan Züleyha; aşkının büyüklüğü, çektiği sıkıntılar ve yaşadığı tereddütlerle roman yazarlarının odağı hâline gelmiştir. Örneğin Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha'da*, "Züleyha'nın Gelecek Zamanlara Seslenmesi (Bekiroğlu, 2015 : 80-83)" başlıklı bir bölüme yer verir. Böylece Züleyha, gerçek ya da kurmaca bütün zamanların kadınlarına seslenerek kendisinin "fethedilmeyi bekleyen bir kale" değil, "aşkı için mücadele eden" konumunda olduğunun altını çizer. Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında ise Züleyha, tıpkı kendi kanını emerken can veren kaplanlar gibi *heva, hubb, ışk, vedd* hâllerinden geçip sonunda Hakk'ın varlığında fenaya ermektedir (Bulduk, 2014, s. 144).

2. Roman yazarları, genel olarak Züleyha'nın hakkını teslim etme gayretindedirler. Bu yüzden zaman zaman araya girip bu düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmezler. Örneğin *Züleyha'da*, anlatıcı Zülfazl, meclistekilere "Züleyha'yı sevmeyenler bu meclisi terk etsinler!" diye seslenir (Bulduk, 2014, s. 80). *Pirahen'de* ise anlatıcı olan gömlek bu durumu, "İffet yoksunu bir kadın mıydı Züleyha? Hayır, binlerce, milyonlarca kez hayır..." ifadesiyle dile getirir (İşleyen, 2017, s. 195). *Aşkın Meali I'de*, Züleyha, Yûsuf'a bıraktığı mektupların ardından bilinmez bir diyara gider. O giderken anlatıcı, "Seni anan diller anlamadı yüreğini. Altı üstü bir aşk diyecek kadar aşk yetimiydiler." sözleriyle onun yasına ortak olur (Yağmur, 2012, s. 180).

3. Mesnevi şairlerinden farklı olarak roman yazarları, yoğun bir şekilde Züleyha'nın iç dünyasına eğilerek onu anlama çabasına girerler. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha'da*, sadakatin sıradanlığı ile tensel uyanışın ve ihanetin

²⁴ Söz konusu romanların yazarları ve ilk yayın tarihlerine göre sıralaması şu şekildedir: **1.** Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* (2000) **2.** Abdülhakim Koçin, *Her Gece Hece Hece Sayıklayan Sevgili Yûsuf ve Züleyha* (2007) **3.** Zeki Bulduk, *Züleyha/Hüzün Bulutlarında Ağlayan Kadın* (2010) **4.** Halil İbrahim Polat, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha* (2012) **5.** Sinan Yağmur, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha* (2012) **6.** Coşkun Mutlu, *Yusuf ve Züleyha* (2012) **7.** Murat Koçak, *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* (2013) **8.** Melike Çakmak, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* (2015) **9.** Şener İşleyen, *Pirahen* (2017)

sıradışılığı arasında bocalayan Züleyha'nın iç çatışması şu cümlelerle anlatılır: "Potifar dedi Züleyha, Potifar çağır beni. Dipsiz kuyularda yitirme beni. Sesi öyle kısık, öyle soluktu. Potifar, çağır beni. Yûsuf, dedi Züleyha'nın teni. Teninde yalkıya bırakılmış atların yeşelleri (Bekiroğlu, 2015 ,s. 85)." *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta*, yaşadığı olaylardan sonra inzivaya çekilen Züleyha, günlük türünün samimiyetine yaklaşan cümlelerle kendisiyle hesaplaşır ve başından geçenleri birinci ağızdan okurla paylaşır. Böylece onu hataya sürükleyen yoğun duygular ve sonrasındaki nefis terbiyesi psikolojik bir derinlikle anlatılır. *Aşkın Meali I'de* yer alan uzun mektuplar, Züleyha'nın duygularını ve iç çatışmalarını yansıtmak üzere romana eklenmiştir.

4. Roman yazarları, kendi kurgularını oluştururken büyük ölçüde tefsirlerden ve mesnevilerin olay örgüsünden yararlanmışlardır. Bunun yanında bazı roman yazarları; Baziga ile Züleyha'nın dertleşmesi, Züleyha'nın Gelecek Zamanlara Seslenmesi, Züleyha'nın Sahal adlı bir kadınla çölde inzivaya çekilmesi, Züleyha'nın babasının kumar borcu nedeniyle Potifar'a satılması gibi gelenekte bulunmayan bazı epizotları da kendi kurgularına eklemişlerdir.

Sonuç

Mitlerin, ilahî mesajın bozulmuş şekilleri olduğu fikri göz önüne alındığında çeşitli toplumların Antik Çağ anlatılarında yer alan reddedilen kadın motifinin Züleyha karakterinin arketipi olarak okunması mümkündür. *Tevrat'ta* şehvetperest bir kadın olarak yer alan Potifar'ın karısı, İsrailoğulları'nın Mısır'a intikalini sağlayan olayları tetikler. *Kur'ân* anlatımında ise Yûsuf bilge bir peygamber, onun imtihan basamaklarında yer alan Azîz'in karısı ise tövbekar bir kadın görünümündedir. Kutsal kitap yorumlarında konu detaylanmış ve çeşitli motiflerle süslenerek edebî anlatılara malzeme olmuştur. Böylece İslam coğrafyasında ve Türk edebiyatında uzun yıllar varlığını sürdürecektir Yûsuf ile Züleyha mesnevileri ortaya çıkmıştır. Ne var ki bu kadim anlatma geleneğinde, Türk edebiyatının yönünü Batı'ya döndüğü Tanzimat yıllarından 20. yüzyılın sonuna kadar süren bir kesinti yaşanmıştır. Ancak postmodernizmin çokseslilik özelliğinden etkilenen 2000 sonrası Türk romanında Züleyha'nın sesi yeniden yükselmiştir. Züleyha'nın yeniden anlatma esasına dayalı edebî metinlere konu olması, zengin bir kültürel mirasın geleceğe taşınması adına sevindirici bir gelişme olsa da bu tür eserlerde özenli bir dilin kullanılması, popülizmden uzak durularak gelenekle sağlam bir ilişkinin kurulması gibi hususlar önem arz etmektedir. Bu noktada metinlerarasılık ile özgünlüğün

sınırlarını belirleyen, yazarların gelenekle kurduğu ilişkinin boyutlarını ortaya koyan bilimsel çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Açıklamalı Kutsal Kitap. (2010). İstanbul: Yeni Yaşam Yay.
- Adamo, D. (2013). The Nameless Wife of Potiphar and Her Contribution to Ancient Israel. *OTE*, 26 (2), 221-246.
- Akdağ, S. (2009). Klasik Türk Edebiyatında Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyha. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40 (1), 59-74.
- Bekiroğlu, N. (2015). *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*. İstanbul: Timaş Yay.
- Budge, W. (2013). *Egyptian Tales and Romances Pagan, Christian and Muslim*. Abingdon: Routledge.
- Bulduk, Z. (2014). *Züleyha*. İstanbul: Koyu Kitap Yay.
- Burlinngame, W. (1994). *Buddhist Parables*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.
- Cuypers, M. (2015). *The Composition of the Qur'an Rhetorical Analysis* (translation by Jerry Ryan). London: Bloomsbury Academic.
- Çakmak, M. (2015). *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*. Ankara: TDV Yay.
- Çetin, N.(2004). *Yeni Türk Şairinin Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlığı*, Ankara: Hece Yay.
- Çonkor, B. (2016). Surelerin Belirli Dönemlere ve Olaylara İzâfesi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 19 (48), 129-152.
- Daşdemir, Ö. (2012). *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*. İstanbul: Fenomen Yay.
- Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yay.
- Erat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Euripides, (2015). *Hippolütos* (çev. Y. Onay). İstanbul: Mitos-Boyut Yay.

- Firdevsî, (1967). *Şehname* (çev. N. Lugal, K. Akyüz). C.2, Ankara: MEB Yay.
- Friedmen, M. (1969). Joseph and Potiphar's Wife in World Literature (Book Review). *The Classical Journal* 65 (3), 126-128.
- Gilgamiş Destanı, (2018). çev. Sait Maden. İstanbul: TİB Kültür Yay.
- Ginzberg, L. (1910). *The Legends of the Jews*. V.2, Philadelphia: The Jewish Publication of America.
- Gürkan, S. L. (2016). *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: İSAM Yay.
- Giritli Sırrı Paşa, (2013). *Yusuf Süresinin Güzellikleri* (haz. Galip Seratlı). İstanbul: Selis Yay.
- Hamdî, H. (1991). *Yusuf u Züleyhâ* (haz. N. Onur). Ankara: Akçağ Yay.
- Harman, Ö. (2002). "Kitâb-ı Mukaddes", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 75-76). Ankara: TDV Yayınları.
- Hasenî, İ. (2015). *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (çev. Dilaver Selvi). C.4, İstanbul: Semerkant Yayınları.
- Hmeros, (2014). *İlyada* (çev. Azra Erhat, A. Kadir). İstanbul: TİB Kültür Yayınları.
- Hornung, E. (2004). *Mısır Tarihi* (çev. Z.A. Yilmazer). İstanbul: Kabalcı Yay.
- İsfahânî, R. (2012). *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü* (Tercüme: A. Güneş, M. Yolcu). İstanbul: Çıra Yay.
- İşleyen, Ş. (2017). *Pirahen*. İstanbul: AZ Yay.
- Koçak, M. (2013). *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Koçin, A. (2012). *Her Gece Hece Hece Sayıklayan Sevgili Yûsuf ve Züleyha*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2011). Ankara: DİB Yay.
- Kurtubî, M. (1999). *el-Câmiul li Ahkâmi'l Kur'ân* (Ter. M.B. Eryarsoy). C.9, İstanbul: Buruc Yayınları.
- Kutub, S. (1986). *Fîzilâl-il-Kur'an* (Mütercimler: E. Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karlığa). C.8, İstanbul: Hikmet Yayınları.

Mevdudi, E. (1997). *Tefhimu'l Kur'an, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri* (çev. M. Kayani, Y. Karaca vd.), C.2, İstanbul: İnsan Yayınları.

Mir, M. (2005), Kur'an'da Yûsuf Kıssası: Taslak, Temalar ve Karakterler, çev. Ali Akay, *Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 7, (2), ss. 183-200.

Mutlu, C. (2013). *Yusuf ve Züleyha*. Ankara: Kültür Ajans Yay.

Öztürk, Z. (2013). "Züleyha", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 44, ss. 552-553). İstanbul: TDV Yayınları.

Panken, A. (2010). "Joseph and Potiphar: The Named, The Neutered and the Neutralized", *ReformJudaism.org*. Erişim Tarihi: 30.7.2018

Polat, H. (2012). *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*. İstanbul: Granada Yay.

Redford, D. (1970). *A Study of the Biblical Story of Joseph*. Leiden: E.J. Brill.

Schroeder, C. A. (1977), "The Persea Tree of Egypt", *California Avocado Society*, Volume 61, ss. 59-63.

Settârî, C. (2014). *Züleyha'nın Aşk Derdi* (çev. M. Kanar). İstanbul: Şule Yay.

Strong, J. (2008). *The Legend of King Asoka*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.

Taberî, M. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi II* (çev. Z. K. Ugan, A.Temir). İstanbul: MEB Yay.

Taberî, M. (2001). *Câmiu'l-Beyân Te'vîli'l-Kur'ân* (çev. H. Karakaya, K. Aytekin). C.5, İstanbul: Hisar Yayınevi.

Talmud. (1910). (translated by H. Polano). Philadelphia :Leary's Book Store.

Tökel, D. (2009). Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü. *Milel ve Nihal*, 6 (1), 165-193.

Tökel, D. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: FSM Vakıf Üniv. Yay.

Türkdoğan, M. (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma (E-kitap)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ulutürk, V. (1992). "Binbir Gece", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 180-181). İstanbul: TDV Yayınları.

Ümütlü, S. (2018). *Bir Kur'an-ı Kerim Kıssasının Romana Dönüşümü: Yusuf Kıssası Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Ümütlü, S. (2019). Asaf Hâlet Çelebi'nin Portresi ve Kunâla Şiirine Metinlerarası Bir Bakış, *BEU SBE Dergisi*, 8. (1), ss. 87-106.

Yağmur, S. (2012). *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*. Konya: Akademi Yay.

Yazır, H. (1992). *Hak Dini Kurân Dili*. C. 5, İstanbul: Azim Dağıtım.

Zemahşerî, (2017). *El-Keşşaf* (çev. H. Ünal). C. 4, İstanbul: Ekin Yay.